

Kulturális-közéleti havilap, harminckilencedik évfolyam

2012 október Esszé

Révész Sándor: Hátulnézet

Az élet teljességét átfogó modern diktatúrákban az irodalom úgy van, hogy nincs. Nem lehet. Mégis van. Mert nem lehet, hogy ne legyen.

Ezek a diktatúrák deklaráltan is olyan rendszer kiépítésére törekednek, amely a lehető legnagyobb hatáskörrel kiszűri a nyilvánosságból, ami a hatalomnak nem jó. Ez nem rejtett, hanem vállalt és legitimnek tételezett törekvés. A diktatúra ugyanis önmagát azzal legitimálja, hogy minden tőle különböző hatalom csak népellenes lehetne; az ő biztonsága tehát a nép biztonsága, az ő ereje a nép ereje, az ő java a nép java. Így tehát a szűrőnek a működtetése is közérdek, s működési zavarait nyíltan, közproblémaként lehet emlegetni. A hatalom addig és annyira van biztonságban, amíg és amennyire lehetetlenné tudja tenni a létezését, legitimitását, filozófiáját, politikáját alapkérdéseivel való érdemi foglalkozást. Vagyis az alá tartozó társadalom alapkérdéseivel való bíbelődést, ami az irodalom egyik legalapabb alapfunkciója. Minden mély probléma, amit az irodalom az emberi lét terének és idejének bármely pontján fölvesz, érinti az ittet és a mostat. Az ittől és a mosttól legtávolabb eső mese sem tud nem szólni rólunk. A sorsunk alaptényezőit, az életünket meghatározó rendszert, nemzetközi alárendeltséget, a forradalmat átfogó, jelen idejű tematikai tilalmak körét időben, térben a végtelenbe terjeszti ki az a lehetőség, hogy bármi szólhat arról, amiről nem szabad szólni. Ezért a tilalmak teljes körének tárgyias, normatív meghatározása mindig is lehetetlen volt. Gyutai Kálmán állambiztonsági hadnagy hibátlan logikával következtetett arra, hogy magát az allegóriát kellene betiltani, mert az az igazi ellenség: „Az allegorikus versek azért is veszélyesek, mert igen könnyen félreértésekre adhatnak okot, és egyáltalán nincs semmi szükség allegorikus versek[re] a proletariátus vezetése mellett. Nem is vitás, hogy ezek az allegorikus versek ezek is az ellenségnek szólnak.” (1375. o.) Summa summarum: Az irodalomnak le kell ereszkednie a művészet szintjéről, el kell veszítenie kötődését az ember társadalmi lényegéhez, hogy a modern diktatúrának megfeleljen.

Másrészt viszont: az élet teljességét átható, modern diktatúra éppen átfogóságánál és diktatúraságánál fogva felelős a társadalom életének minden funkciójáért. Gondoskodnia kell róla, hogy a társadalom életének minden szokásos területe ki legyen töltve. Legyen benne tehát művészet, irodalom is, mégpedig olyan, melynek minősége és elismertsége méltó ahhoz, amit a hatalom a maga minőségéről és elismertségéről föltételez, el akar hinni és hitetni.

Mindebből az következik, hogy az irodalomnak egyszerre kell léteznie és nem léteznie. Ebből adódóan az irodalom és a hatalom kapcsolata totális és totálisan problematikus lesz. Voltaképpen minden irodalmi alkotás, alkotói megnyilvánulás és a róluk való közbeszéd potenciális veszélyforrás. A hatalomnak az irodalmi élet és termelőfolyamat egészét éber figyelemmel kell követnie. Ugyanakkor minden veszélyelhárító lépés is potenciális veszélyforrás, kivált a totális diktatúrák mérsékelt és konszolidált korszakában, mert rontja a diktatúra imázsát, megbontja annak konszolidált arculatát; a veszélyelhárítás által érdekeikben, szabadságérzetükben sértett embereket szembefordíthatja a hatalommal, elismert

személyiségeket vihet vagy láttathat ellenzéki pozícióba(n), miközben a diktatúra legitimitásához fönnt kell tartani azt a tételezést, hogy nincs vele szemben a társadalmon belül ellenzékben komoly, számottevő erő – intellektuális, alkotó erő sem. Nagyon széles körben szólnak tehát érvek a restriktív lépések mellett is, ellen is. Ezért a frusztráció, a veszélyérzet rendkívül széles körű, folyamatos és kölcsönös. Az elvileg és stratégiaileg megoldhatatlan alaphelyzetet pragmatikus és taktikai (fél)megoldások változatos tömegével tartják fenn.

Szőnyei Tamás két súlyos kötetének (Titkos írás 1–2., Budapest, 2012, Noran Könyvesház, 1134 és 1110 oldal) elsőrendű jelentősége nem az, hogy megismerhetjük az irodalmi élet besúgóit, hanem az, hogy megismerhetjük magát az irodalmi életet. A fentebb vázolt alaphelyzet kezelésének mindennapjait. Úgy, ahogy eddig nem ismerhettük: hátulnézetből. Ettől lesz ennek a kötetnek korszakos jelentősége. Pár évvel ezelőtt rendezte meg Jiwi Menzel az Új Színházban Michael Frayn remek bohózatát, a Még egyszer hátulról-t, melynek első részében előlről, a másodikban hátulról, a színpalak mögül láthattuk, hogyan néz ki ugyanaz az előadás. A Kádár-korszak magyarországi irodalmi életét előlről, a maga termékeivel és nyilvános nyilatkozataival végignéztük „valós időben”, Szőnyei két kötete pedig megmutatja ugyanazt hátulról. Persze eddig is láttunk sok esetet ebből a hátulnézetből, de az a mennyiségi többlet, amit ez a két kapitális kötet nyújt, már más minőséget eredményez. Eddig vízmintákat vizsgáltunk, most előttünk a folyam. És most, hogy előttünk van, látszik igazán, mennyire irreleváns a kéziratban maradt jelentős művek vagy az explicite tiltott tematikai elemek számán mérni azt a súlyt, amellyel a diktatúra az irodalomra (is) ránehezedett. A rendszer folyamatos kiegészítési kényszerben tartotta a hatalom és a művészeti élet tényezőit, a véglegesen kizárt művek és alkotók csekély száma ennek a kényszernek az erejét mutatja.

A hátulnézetet a besúgóknak és az őket foglalkoztató apparátusnak köszönhetjük. Nélkülük nem láthatnánk be a színpalak mögé. Csakhogy a besúgó nem annyira megbízható forrás, mint amennyire nélkülözhetetlen. A besúgásban benne van a hitelesség nagy lehetősége és nagy bizonytalansága. A besúgó többnyire azt súgja be, ami nem a nyilvános térben hangzik el, amit nem a hatalom fülének szánnak. Azt tehát, ami sokkal hitelesebb, mint amit nyilvános forrásokból ismerünk. Viszont a besúgónak – bár ő is lebukhat – nem muszáj igazat mondania, és neki is vannak az igazság torzítására ösztönző szempontjai. Szőnyei a Bevezetőben figyelmeztet is erre: „Azt a ritka esetet leszámítva, amikor titkos szoba- vagy telefonlehallgatás szó szerinti leiratával lehet összevetni az ügynöki jelentést, soha nem lehetünk biztosak abban, hogy az, ami benne áll, mennyire adja vissza a valóságban történeteket.” (I/24. o.) Nem tehetünk mást, mint hogy egyéb ismereteink és az életszagra remélhetőleg érzékeny orrunk segítségével próbáljuk kiszűrni a torzításokat.

Az irodalmi élet legfontosabb besúgói (Kristó Nagy István, Koczás Sándor, Nagy Péter, Sándor András stb.) nem egyszerű informátorok voltak, hanem szakértő elemzők is. Kifejezetten ilyen feladatokat (is) kaptak. Tanácsadóként, stratégaként, közvetítőként is használták őket, illetve hasznosították magukat. A két kötetben leggyakrabban ők szerepelnek. Nemcsak tárgyi információkat kapunk tehát tőlük, hanem olyan elemzéseket is, melyben ők nyilvánulnak meg őszintébben, mint a nyilvános térben. Magukat súgják be a jövőnek. Nekünk.

Szőnyei kreatív, de nem elemző alkat. Az analízishez hatalmas és jól elrendezett leíró anyagot szolgáltat, amit kreatív keretek közé illeszt és alanyi be-(ki-)szólásokkal izesít. Lehet, hogy ettől sérül a mű homogenitása, de ez engem nem zavar. Sőt. A mű elején és végén a szerző a múltba vissza- és a jelenbe előrevetített, fiktív besúgói jelentéseket alkot, melyek dermesztően szellemesek. A fejezetekhez válogatott irodalmi illusztrációk pedig telitalálatok. A diktatúrában született irodalmat valóban kitüntetően reprezentálják azok a művek, amelyek önmaguk

lehetetlenségéről szólnak. Orbán Ottó: „A legjobb választás is rossz, ha rossz a kérdésfeltevés. / És hogy kérdezzünk jól a közép-európai prégép fékpofái közt, / melyek sokszázados szokás szerint sajtoltják felkiáltójellé / a mindig is eretnokséggel gyanúsítható kérdőjelet?” (I/611. o.)
Szentjóby Tamás: „Művészet mindaz, ami tilos. / Légy tilos!” (II/10. o.)

A korszakon végighúzódik a reménytelen vágy a hatalomban is, az irodalomban is az egyértelmű, szabályozott helyzet után. „A Rákosi-korszak is jobb volt, mint a mai, mert az ember legalább tudta, mihez tartsa magát. De ez a kapkodás, a »szabadság« látszata, azután denunciálás, megbélyegzés – ez a legrosszabb. Az egyik héten úgy tesznek, mintha mindent megengednének, felkarolják, jutalmaznak az írókat, a másik héten egyszerre fagyos lesz a léghőmérséklet. Azután újból enyhülés, majd újabb szigorítások. Döntsék el végre, mit akarnak, milyen mérvű lehet a szellemi szabadság, és közöljék a játékszabályokat.” (I/473. o.) Így panaszkodott a Kádár-rezsim berendezkedésének legelején, 1957 júniusában a legnagyobb kapcsolattrendszerező és legnagyobb kapacitású irodalmi besúgó, Kristó Nagy István („Juhász Lajos”) jelentése szerint Németh László, kinek saját művei a „jobb” Rákosi-korszakban egyáltalán nem jelenhettek meg, viszont a fenti jelentés születése előtt három hónappal kapott Kossuth-díjat. A hatalom csőszerei ugyanerre a biztonságra áhítoztak a „szektánsoktól” Aczél Györgyön keresztül a nyolcvanas években induló utolsó kultúrpolitikus generációig: ami tilos, legyen tilos, ami szabad, legyen szabad, húzzuk meg végre a vonalakat. De hogyan is húzhatták volna, amikor nem volt olyan tiltás és engedés, amiből baj ne lehetett volna?!

Ebből a szempontból a Rákosi-korszak valóban jobb volt. Az egyértelmű, szabályozott helyzet megközelítésére, a társadalom irodalomtalanítására akkor tettek komoly kísérletet. Nemcsak Németh László műveit tiltották be, hanem az 1949 és 1953 között keletkezett könyvindexek, „selejtlisták” a náci könyvégetőket közelítő bátorsággal ürítették ki a világirodalmat Flaubert-ig, Dickensig, Swiftig, Hemingwayig stb., és a magyar klasszikusok jelentős részét is indexre tették. Csakhogy ezt már akkor sem lehetett. A legkövetkezetesebb, a diktatúra érdekeit valóban kifejező selejtlistákból már akkor is botrány lett. Mert a nyilvánvaló érték és a nyilvánvaló veszély már akkor is összetapadt. Később pedig még inkább.

Miként is lehetett volna szabályozott helyzetet teremteni ott, ahol egy fiatalembert (Ulveczki Gábort) azért ítélték el izgatásért tíz hónapra, mert 1972. március 15-én azt a Babits-verset osztogatta, melyet a gimnáziumi szöveggyűjteményéből ismert, s melyből érettségizett? A bíróságnak tökéletesen igaza volt abban, hogy „a vers tartalma az adott helyen, időben és körülmények között alkalmas volt a fennálló társadalmi rend elleni hangulatkeltésre.” (II/226–227. o.) Hogyne lett volna alkalmas: „Szabadság csillaga volt hajdan a magyar, / de ma már maga sem tudja, hogy mit akar: / talány zaja, csöndje.” „Csak a vak Megszokás, a süket Hivatal / hozza koszorúit.” „Koporsó tömlőcét aki elkerülte, / most hazug koszorúk láncait ne tűrje / eleven emlékein.” Az osztogatás gesztusa március 15-én azt demonstrálta, hogy a vers él és érvényes. Márpedig a diktatúra számára csak a halott mű a jó mű, mely itt és most nem aktuális, mely más korokhoz és társadalmakhoz szól, mely nem hordozza már a „meg kell változtatnod az életedet” imperatívuszát, miután a változtatandók meghatározása hatalmi monopólium, abban a művészettel osztozni nem lehet. Miután pedig a nagy művek maguktól nem halnak el, a befogadtatás által kell likvidálni őket. A világirodalmat a tanuló ifjúság számára holt műveltségi anyaggá kell lefagyasztani. A Kádár-korszak iskolája ennek a kívánalomnak felelt meg. (Bár ebben a tekintetben nem nagyon különböztek tőle sem a korábbi, sem a későbbi korok iskolái.)

Déry Tibor nagy kisregényének, a Nikinek a megjelentetését is ebben a szellemben kárhoztatja 1958 elején a „Döme” fedőnevű ügynök, Koczkás Sándor: „A Nikit is meg lehetett volna jelentetni 4-5 év múlva, amikor az általa felvetett problémák már mindenki számára világos

megoldást fognak nyerni. De megjelenése pillanatában komolyan lázító volt, s megjelentetése helytelen, minden esztétikai értéke ellenére.” (I/179. o.)

És kommunista szempontból természetesen Az ember tragédiája ügyében is Lukács Györgynek volt igaza, aki úgy vélte, hogy a Tragédia mindenképpen „ellenünk” szóló mű, és nem Aczél Györgynek, aki azt hajtogatta, hogy a Tragédiát úgy is elő lehet adni, hogy „mellöttünk” szóljon. Igazából nem lehet. Legalábbis úgy, hogy önmaga maradjon. Ám reálpolitikai szempontból akkor is csak Aczélnak lehetett igaza, ha nem neki volt, mert konszolidált diktatúra nem tarthatja örökre tiltólistán a magyar irodalmi kánon egyik csúcsművét.

1961 márciusában Aczél fogad néhány író és irodalmárt. Csoóri Sándor beszámol Kristó Nagynak erről a találkozóról, „Juhász Lajos” pedig visszasúgja – nyilvánvalóan Aczélnak is –, hogy mit mesélt a történekről Csoóri: „Aczél (...) folytatta az írók munkásságának bírálatát: »Nem nyúlnak a ma nagy kérdéseire, nem néznek szembe ezekkel, nem írják meg azokat. Nincs is kimagasló írói mű.«” Csoóri abban igazat adott Aczélnek, hogy „a ma nagy, központi kérdéseivel nem néznek szembe az írók. De szembenézhetnek? Hiszen ha bármily jó szándékkal, a szocializmus talaján állva, őszintén, lakkozás nélkül vizsgálják a ma problémákkal telített, sokszor bizony ellentmondásos jelenségeit, akkor ki vannak téve annak, hogy... nem közlik... Ezért az író vagy eleve oly óvatosan, kilúgozva, sőt hamisan írja meg, amit lát, hogy attól lesz írása érdektelen, vagy eleve elmenekül a mai valóság problematikájából... Aczél minduntalan másfelé terelte a beszélgetést, s szinte nem volt hajlandó a lényegre megérteni.”

Csoóri ekkor állás nélkül, meglehetősen rossz anyagi helyzetben gyakorolja a szembenézést. Nem sokkal később „jó szándékkal”, „a szocializmus talaján állva” megírja az Iszapesőt, melyért hosszú évekre hallgatásra ítélik, megfosztják megjelenési és jórészt megélhetési lehetőségeitől is. Az Iszapeső is példa rá, hogy nem olyan egyszerű eldönteni még azt sem, mi ment át a szűrőn, mi nem. Az Iszapeső megjelent a Kortársban, de ennek, mint írtuk, súlyos következményei lettek. A hatalom szándékát ez a megjelenés sokkal kevésbé tükrözi, mint az azt követő szankciók, s az a tény, hogy a kisregény könyv alakban csak bő másfél évtizeddel később jelenhetett meg, amikor a problematikáját már jelentős részben elsimította az idő.

Az ügynöki jelentésekből világosan kitűnik, hogy az egyértelmű, problémátlan, nem „eredetieskedő” mű – a nem mű – a legkívánatosabb. „Foktői Lajos” (Rigó László, a 25. színház igazgatóhelyettese) arról jelent, hogy Hernádi Gyula mennyire nem ért egyet azzal, ahogy Király István Konrád György Látogató című regényét minősíti: „Király tételei: társadalmunk hibái, fogyatékosai esetlegesek, nem törvényszerűek, nem általánosíthatók, s lényegében a szocialista társadalom fejlődése el fogja tüntetni őket. Konrád a regényében hamisan, torzan általánosítja e hibákat, negatív részjelenségeket, dekadenciát sugallva.” (II/306. o.) Ez nem pusztán azt jelenti, hogy Konrád regénye nem tükrözi adekvát módon a szocializmus problémavilágát, hanem azt is, hogy ilyen műalkotás nem is létezhet. A szocializmus problémavilága nem lehet műalkotás adekvát tárgya, mert ennek a problémavilágnak minden eleme esetleges és átmeneti, s kisszerű problémákra magától értetődően csak kisszerű művek épülhetnek.

Németh László ugyan, mint fentebb láttuk, erősen vágyott rá, hogy a hatalom egyértelműen határozza meg a hozzá való viszonyát, de arra egyáltalán nem vágyott, hogy neki kelljen egyértelműen meghatározni a hatalomhoz való viszonyát. A kétértelműségek játékterére neki éppúgy szüksége volt a hatalommal szemben, mint a hatalomnak vele szemben. És ezzel mindenki így volt, aki a nyilvános irodalmi életben létezni akart. Az egyértelműség igénye kölcsönösen fennállt és kölcsönösen kielégítetlen maradt, mert kielégíthetetlen volt. Ha végigkövetjük a hatalommal való kapcsolat alakulásának jellegzetes útjait, akkor meglehetősen bonyolult rajzolatokat kapunk, semmiképp nem sematikus ábrákat. Ez a kapcsolat

ambivalenciára volt ítélve. A jellegzetes írói jövőképek, történelemképek, világképek a Kádár-korszak alkonyáig azzal szemben határozták meg magukat, amivel szemben a „proletárdiktatúra” is: a zsákutcás magyar múlttal szemben és a zsákutcásnak vélt nyugati jelennel szemben. Szinte mindenki annak az alternatíváját kereste, aminek alternatívájaként a diktatúra önmagát ajánlotta. Egyébként is kívül látszott lenni a történelmi lehetőségeken minden más ajánlat. Aki a hatalommal konfliktusos viszonyban állt, az sem állt „a másik” oldalon. Ha nem is vagyok olyan, mint szeretnéd: az ellenséged ellensége vagyok, s másra nem számíthatsz, csak velem alakíthatod ki az elvetett múltakkal és jelenekkel szemben az új elvű jövőt. Ez volt az az ajánlat, melyet a diktatúra és az alkotó értelmiség egymásnak tehetett, és az alkotó értelmiség körében ez az ajánlat egybefogta a kommunistáknál is kommunistábbaktól a vérmes antikommunistáig az összes antikapitalistát és antihorthystát. Kölcsönös volt a történelmi egymásra utaltság érzése, a gyűlölet és a kiegyezési szándék keveredése, a magunkhoz hasonítás szándéka, a rivális csoportok belevádolóása a közös ellenség valamelyik kategóriájába (fasiszta, polgár stb.). Csak az egzisztenciális kiszolgáltatottság nem volt kölcsönös, természetesen. A kognitív disszonancia törvénye, az önbecsülés lelki igénye népszolgálati értelmezést keresett a félelem és nyomor diktálta lépésekhez. S mindenkit áthatott a rejtett vagy kirakatba állított bűntudat, mert nem volt olyan, aki ne lett volna tudatában olyan bűnének, mit maga is annak tartott.

Ami ide csak ilyen absztrakt leírásban fér, azt a gigantikus kötetekben az összegubancolóódott viszonyok gigantikus szövedéke példázza. Itt már sajnos nincs többre helyünk, mint hogy egy szálát kihúzzunk ebből a szövedékből. S akkor az a „zsidókérdés” szála lesz, mert talán ez az, aminél a legnagyobb a különbség aközött, ami előlnézetből s ami hátulnézetből látszik. S ez az, amiben a hátulnézet a legjobban hiányzik a rendszerváltás utáni fejlemények megértéséhez.

„Zsidókérdés” azonban a vészkorszak óta nincs „fasisztakérdés” nélkül. A „zsidózási” és „fasisztázási” lehetőségek és vádak mindig összefüggtek egymással. A széles körű fasisztázási lehetőség kiszélesítette a zsidózási lehetőségeket a Kádár-korszakban is.

A fasisztaság-náciság fogalmát mindenki hiteltelenné tágította, hogy az ellenfelei beleférjenek az akkor rendelkezésre álló legpejoratívabb kategóriába. A hidegháború kezdetén a szovjet blokk nyilvánosságában a Szovjetunió valamennyi korábbi antifasiszta szövetségese Tito Jugoszláviájával együtt fasiszta lényegű lett. Vagy, mint számos korabeli cikkben olvashatjuk: a fasisztáknál is rosszabb. Ezzel a harmincas évek elejének szelleme éledt föl, amikor a fasisztaság vádja a „szociálfasiszta” szociáldemokratákon keresztül József Attiláig is elért. A Kádár-korszak hajnalán az 56-os antisztalinista szocialista forradalom is egylényegű lett a fasizmussal. Szőnyi helyesen jegyzi meg egy jelentés kapcsán, hogy „a fasiszta jelzőt természetesen nem szabad szó szerint vennünk, szinte bármire ráaggatták ezt akkoriban, amit rendszerellenesnek találtak”. (l/427. o.) A fasiszta jelző devalválódása, melynek következményei napjainkig hatolnak, egyben azt is jelentette, hogy a zsidózás leszállt a banális rendszerellenes szövegelések szintjére. Elenyészett az iparosított népiértéket megalapozó antiszemita klisék történelmi többletletterhe.

Ugyanennek a visszafordítása is megtörtént: általában a kommunizmus és konkrétan a rendszer lefasisztázása ellenzékéből. Balaskó Jenő ellen 1965-ben indítottak eljárást két verse miatt. Az egyik a Fasiszta vasárnap volt, melyet Dzsugasvilinek ajánlott, s melyben a két totalitárius rendszer egybeolvad: „kiszívom a véred, ha rossz ma (a porosz hókom, az orosz pókom) a: horoszkópom!” Nagyon jellemző, hogy Balaskó Jenő és (az izgatásért 1966-ban elítélt) Urbán Béla festőművész nagyjából egy társaságból, hasonló, rendszerellenes pozícióból, hasonló indulatokkal ellentétes pólusokra jutnak. Urbán a rendszer ellentétéként tekint a fasizmusra, és

profasiszta rendszerellenes kijelentéseket tesz. Balaskó fasizmusként azonosítja a rendszert, és antifasiszta rendszerellenes kijelentéseket tesz. Így kerülnek szembe egymással. „Bárány” jelenti a Hungária kávéházból 1965 novemberében: „Balaskó Jenő nevű állítólagos költő ez alkalommal, miután a korábban a szomszéd asztalnál ülő Urbán Bélával nagyon összeveszett, Urbán »neofasiszta« (Balaskó mondta) nézetével szemben részletesen kifejtette az ő »antifasiszta« nézeteit. (Balaskó állandóan hangsúlyozta, hogy ő antifasiszta.) Kifejtette, hogy a jelenlegi rendszer fasiszta jellegű, vagy már az is, mivel egypártrendszer van, a szakszervezet egységben van az MSZMP-vel és diktatúrának nevezi magát, ami elmondható Hitler III. birodalmára is...” (II/39. o.)

Ez a két pozíció egy személyiségben is megfér. Az ún. „Belvárosi galeri” két zsidó származású, vezető személyisége, Frankl Tibor is és Hajas Tibor is átment az antiszemita nonkonformizmus szakaszán, mígnem érkeztek ők is a fasizmus és a kommunizmus azonosításához. Frankl antifasiszta korszakában Fasiszta elvtársak címmel írt verset, melyben visszautal József Attilára („Talán dűnnyögj egy új mesét, fasiszta kommunizmusét...”). (II/39., 43–46. o.) Hajas már rég antifasiszta antikommunista volt, amikor Aczél még mindig zsidó-fasizmaként jellemezte őt.

Ahol bárki bárkit lefaszisztázhat teljesen függetlenül a zsidósághoz való viszonyától, ott a zsidózást már nem gátolja a fasisztává minősítés veszélye, mivel ez a veszély egyrészt a zsidózástól függetlenül is fennáll, másrészt egyre súlytalanabb. Ahol mindenki fasiszta lehet, ott ettől senkinek nem kell félnie. Ezt is látnunk kell, amikor a zsidózás fesztelenségét konstatáljuk a Kádár-kori irodalmi élet hátulnézetében.

Akik nem érteni vélik, honnan tört elő a zsidóellenesség a rendszerváltás után, s akik abban a tévhitben éltek, hogy a Kádár-korszak ebben a tekintetben békét teremtett, azoknak érdemes igazán a Titkos írásban végigkövetni, mennyire középponti kérdés volt a „zsidó uralom” az irodalomban és a kultúrában, mennyire jól látszik hátulnézetben, amit a nyilvánosság felszínéről leparancsoltak, s mennyire erősítette ez a leparancsolás is az antiszemita vélelmeket, a zsidók (ön)védettségének, érinthetlenségének érzetét.

Sinka István a róla „Harmath András” néven jelentő Sóvágó Gábornak diktálta le a politikai krédóját. Ebben fő ellenségként jelöli meg azt a „maffiát”, „amelynek polgári világszemlélete van, és azt hiszi, hogy ő mindenkinél többet szenvedett itthon vagy az emigrációban, s e szenvedése jogán kiváltsága az, hogy a polgári gondolkodásmóddal... építse fel... az új társadalmat... ez a polgári felfogás merőben idegen a magyar lelkiségtől... megint idegen vérű emberek – habár magyar nyelven is beszélnek – másként gondolkoznak, másként cselekednek.” (I/427–428. o.) Ez a politikai krédó 1953. június 5-én született, Sztalin halála után, Nagy Imre és az új kormánypolitika moszkvai felszentelése előtt. Sinka azon a tavaszon bejárta és minden korábbinál szörnyűbb állapotában látta a magyar vidéket. Amit ő itt mond, nem áll távol attól, amit Nagy Imre sznagovi emlékiratában a kormánya előtti és utáni „népidegen, parasztnyúzó, álkommunista, lényegében polgári, zsidók torzította” kommunizmusról írt. (Erről részletesen írtam a Kommunisták a forradalomban c. dolgozatomban, Beszélő, 2006. november.)

Kodolányi János a népi írókról szóló 1958-as határozatra reagált így „Juhász Lajos” feljegyzése szerint: „»Lassan kiderül, hogy az egész ellenforradalmat ők csinálták [ti. a vádak szerint a népi írók – R. S.], pedig azt voltaképp az agyondédelgetett kommunista írók csinálták.« Mi ez az egész »népi vita«? A polgári zsidó irodalmárok nagy akciója a legkomolyabb vetélytársaik ellen. A polgári elhajlásokkal nincs baj, azokat senki meg nem kritizálja. Egymás után jelennek meg a polgári szemléletű, színvonalatlan, ostoba, sőt idealista Füst Milán-, Szép Ernő-, Karinthy-kötetek. Rejtő Jenőnek valóságos apotheozisa folyik, pedig az a legszemetebb ponyva.” (I/456. o.)

Illyés Gyula több mint két évtizeden át, egészen a Szellem és erőszak betiltásáig bízott abban, hogy a kultúra „elzsidósodása” ellen is Kádártól és Aczéltől remélhet védelmet. Illyés szavá tette Aczélnek a zsidók túlsúlyát a magyar szellemi életben, mondván „»Éppen a zsidóság érdeke volna, hogy kissé hátrébb kerüljenek; egészségtelen érzelmeket ébreszt, ha mindenütt velük találkozunk az ember.« Ezt azért is szükségesnek tartotta megmondani, mert maga is [ti. Aczél is – R. S.] zsidó, s ebből a nyílt állásfoglalásból kiérezhette I. őszinteségét és jóakarátát.” Ezt a történetet „Juhász” Csoóritól hallotta, aki ekkor, 1959 augusztusában érezkelni is vélte, hogy „»kissé háttérbe szorítják« a zsidó értelmiséget, ami »feltétlenül jót tesz az irodalom további fejlődésére nézve is, mert kedvez az igazi, magyar tehetségeknek, akik ha sokszor problémákkal küszködve, de végül is őszintén és igaz módon foglalnak állást.« Nem úgy, mint például a kommunista táboron belül korábban nagy súllyal rendelkező zsidó értelmiség, mely szavakban ugyan »biztos bázisa« volt a rendszernek, de »kritikus pillanatokban« szembe fordult a párttal és a szocializmus ügyével: erre éppen a »magyar forradalom« hívta fel a figyelmet.” (I/697. o.) Lehet-e jobban érzékeltetni azt a skizofréniát, ami a kort uralta, mint azzal, hogy Csoóri akkor is forradalomnak nevezi a forradalmat, amikor éppen megtagadja?

Illyés Gyula szavait 1962 elején ugyancsak „Juhász Lajos” közvetítette a hatóságoknak: „»Magatartásunkat – Illyés szerint – ma is az kell hogy meghatározza: mi vagyunk itthon, ez az ország a mi, a magyarok hazája (tehát nem a zsidóké, akik ma is külön zsidó politikát folytatnak, sokszor kommunista álarcban)« (...) Illyés a maga részéről nagyon örül annak, hogy Németh László ma ilyen jó politikai helyzetben van... (...) ...a hülye magyarok ahelyett, hogy örülnének Németh ilyen sikereinek, máris árulónak kiáltják ki. Ez a szokott recept – őt is így kezelték, Verest is a Rákosi-korszakban.” (I/602–603. o.)

Sándor András „Stimecz” néven elemzi 1986-ban a Tokaji Íróklub tanulságai alapján a helyzetet: „A párt és a munkásosztály érdekeivel ellentétes az a helyzet, hogy a párthoz közelebb álló, a pártot támogatni kész népi-nemzeti irodalmi tábort hátrányos megkülönböztetéssel sújtják a kozmopoliták javára, akik nyíltan követelik az imperialistákkal való szabad érintkezést és a szocializmusról való lemondást.” (II/489. o.) Két évvel később, az 1988-as íróklubban Sándor András a főszereplők közé lépett elő, és Fekete Gyulával válllvetve támadták és „»magyarellenés fűtöttségűnek minősítették«” „»a kozmopolita radikális jellegű kulturális politikát«, egyúttal állást foglaltak az új összetételű Politikai Bizottság mellett.” Sándor András „»óvott attól, hogy az írók belemenjenek a többpártrendszer követelésének sürgetésébe«, mondván: május 20. [Kádár János pártelnökké buktatása és Grósz Károly főtitkárrá választása – R. S.] óta »értelmetlen ellenzékinek lenni«”. (II/490. o.)

A rendszerváltás után jelentős részben azok alkották az antikapitalista, antiszemita nemzeti radikalizmus bázisát – Csurka István, Fekete Gyula, Sándor András stb. –, akik a rendszerváltásban annak a lehetőségét látták, hogy az állampárt végre velük, „a magyar népi erőkkel” fogjon össze „a polgári, álkommunista zsidó maffia” helyett. „A párt akkor még Kádár kezében lévő centruma pontosan megérezte a veszélyt. Ha a reformistáknak sikerül összeállniuk az MDF-ben tömörülő nemzeti tartású, legnagyobb lélegzetvétélre és tömegmozgósításra képes értelmiséggel, akkor egyszer csak készen van az a nemzeti közmegegyezés, amiről ők oly sokat papoltak... És még a »többpártrendszer« sem kellett volna hozzá” – ezt írta Csurka István Magyarország politikai évkönyvébe 1988-ban (308. o.). Világos, hogy ehhez képest a polgári átalakulás, mely megint csak elvette a többpártrendszertől a „zsidó pénztől és manipulációtól” nem veszélyeztetett, nép-nemzeti hatalmi monopólium lehetőségét, nem lehet a rendszerváltás kibontakozása, hanem csakis annak elrablása a polgári-zsidó-kádári centrum részéről.

Talán ennyiből is látszik, hogy a magyar irodalmi élet hátulnézetében jól követhető a föld alatti gyökérszeme annak, ami a rendszerváltás után fölénk nőtt. Természetesen a régebbi múlt

irányában is megvan ennek a folyamatossága. A polgáriság, a liberalizmus és a polgárellenes kommunizmus zsidós, kozmopolita egységének a képzete attól kezdve jelentős hatóerő Magyarországon (is), amióta itt a kommunizmus az első világháború végén megjelent.

A Kádár-korszakban nyilvánvalóan érvényesült a zsidófóbia konformizáló ereje. Miként az antiszemitizmustól való félelemé is. És mindkettőnek volt nonkonformizáló ereje is. Ez a kettős kettősség a kádári–aczéli egyensúlytartásból következett, mely senkiről nem mondott le és senkit nem elégített ki.

Tetszik

3 ember kedveli. Legyél te az első az ismerőseid közül!

Kapcsolódó írások:

1. **Révész Sándor: Két úr között az úr** Már nem nevezhetünk fiatalnak senkit, aki nagykorú állampolgárként élte meg...
2. **Révész Sándor: A nemzet alkímistái** Trencsényi Balázs könyve (A nép lelke, Nemzetkarakterológiai viták Kelet-Európában, Budapest,...
3. **Révész Sándor: Fogat fogatért** Mennyire társadalomellenes a gyermekellenes iskola? Ez itt a kérdés. És...
4. **Révész Sándor: Szabó Zoltán, az antiteoretikus** Szabó Zoltán életének bő hét évtizedét nagyjából a felénél osztja...
5. **Révész Sándor: Horthy Miklós botja** Hogyan sikerült ennyire megosztó személyiségről ennyire nem megosztó könyvet írni?...

Cimkék: **Révész Sándor**